

*Hunok, avarok, magyarok**Beszélgetés Révész László régésszel*

KÉZFOGÁS A HONFOGLALÓKKAL

MÓROCZ ZSOLT: *Régészek és a régészet iránt érdeklődők számára közbély, hogy nem övveretek, kengyelek, szablyák, hanem emberek keltek át hajdan a hegyeken, folyókon, majd érkeztek meg a Kárpát-medencébe. A múlt tárgyi emlékei néha némák, máskor ellenben mágikus erővel szólnak hozzánk. Különös érzés Németújváron egy olyan szűzmáriás zászló alatt állni, amellyel talán Batthyányi Ferenc vágthatott vértesei élén – a mohácsi síkon – a szultán sátra felé. Elmerengni néhány pillanatra a bécsi Művészettörténeti Múzeumban a káprázatos magyar szablya előtt, vagy Kölnben az ékköves hun diadémok láttán. Révész László abban a kivételes helyzetben volt, hogy Karoson kiáshatta, kézbe vehette a honfoglalók pompás tárgyait. Megérintett-e valami szakmán túli, személyes élmény, amikor a gazdagabbnál gazdagabb sírokat tártad fel?*

RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Ha nem érinti meg a régészt semmi azokkal az emberekkel kapcsolatban, akiknek az emlékeit feltárja, akkor ott valami nagyon hibádzik. Természetesen megérint bennünket egy-egy lelet, főként akkor, mikor a síron túl, akár ezer-ezer-ezres száz év távolából tragédiákkal találkozunk. Nincs olyan régész, akit ne ütne szíven, ha olyan női sírt tár föl, amelyikben, a fiatalasszony karjában ott van az éppen frissen megszületett csecsemője. Ebben az időszakban iszonyatosan nagy, negyven-ötven százalékos volt a gyermekhalandóság. Egy szülés közben meghalt nő emléke mindenkit megrendít. Említhetném még, bár magam nem tártam fel ilyen csontvázakat, azokat a fiatalokat, akik úgy vannak eltemetve, hogy a sírban egymás kezét fogják. Móra Ferenc ástott ki ilyen avar sírt, ami olyan mély hatást tett rá, hogy nem volt szíve megbolygatni az ifjakat örök nyugalomukban. Szedett a réten egy ölnyi virágot, rájuk terítette, majd a sírt visszatemetette.

Más alkalommal, a túlvilági erőktől való félelem sugárzik át a síron. Látszik, hogy valamiért nagyon tartottak az eltávozottól a hátramaradottak. Ezért összekötözték, hasra fektették, a talpa alá vaskést helyeztek. Máskor a gonosz hatalmaktól akarták védeni az elhunytat, ilyenkor valami éles, hegyes tárgyat tettek mellé, netán baltát vágtak a sírba. Ilyet én is találtam egyik honfoglaláskori sírban.

A harmadik karosi temetőben pedig olyan sírcsoportra bukkantam, amit csak az antropológusok segítségével sikerült értelmezni. Megvolt a vezéri sír, több száz aranyozott ezüst tárggyal adjusztálva, ahogy egy derék, honfoglalás kori főnöknek ki kell néznie. A vezértől balra feküdt néhány fiatal nő meg gyerek, nyilván a főnök felesége vagy feleségei, családtagjai. Közvetlenül mellette viszont egy olyan férfi, aki mellé odatették a lovát, azon kívül azonban semmi mást az ég adta világon. Az embertani tudósok mutatták ki a vizsgálat során, hogy olyan betegsége volt az illetőnek, amelynek következtében valószínűleg alig tudott mozogni, ugyanis összemeszesedtek a csigolyái. Ugyanakkor sikerült megállapítani, hogy ez a férfi a főnök testvére lehetett. Tehát hiába

[*Nemzet és hagyomány*]

volt a közösségnek, azt mondhatni, hasznavehetetlen tagja, mégis megkapta a temetőben azt a kiemelt, előre kijelölt helyet, ami az életben megillette.

Konkréten válaszolva a kérdésre pedig azt mondhatom, rendkívüli és bizsergető érzés, hogy az a tárgy, amit én ecsettel vagy spaknival feltárok valamelyik sírban, az ezer-ezeregyszáz évvel azelőtt látott napfényt. Előtte olyan ember érintette utoljára, aki maga már porrá vált. Ha megfogok egy ilyen leletet, az olyan, mintha közvetlenül kezét fognék azokkal az elődökkel, akik odahelyezték a sírba.

MAGYAR NAGYASSZONYOK

– *Ha megengeded, önkényesen kiválasztok két sírt a ballatlanul gazdag karosi temetőkből, amelyek segítségével bepillantást kaphatunk a honfoglalók köznapjaiba, bitébe, letűnt világába. Elsőként az általad feltárt második temető 47-es sorszámmal jelzett nagyasszonyával, majd ezután az ugyanebben a temetőben nyugvó, 52-es számú sír vezérével ismerkedjünk meg. Kezdjük talán a hölgygel. A magyar történelemből tudunk rendkívül erős személyiségekről a gyengébb nem köréből. Visszafelé haladva az időben Kéthly Annától Zrínyi Ilonán, Bánffy Katán, Kanizsai Orsolyán át Szent István anyjáig, Saroltig olyan nagyasszonyok sorával találkozunk, akik férjeik mellett, ha kellett helyettük, férfi módra irányították az övéik életét, gyakran fél országésznyi birtokokat. Mit tudhatunk a 47-es számú sírban talált nagyasszonyról, általában a honfoglaláskor asszonyairól?*

– Valóban rendkívül erős egyéniségeket találunk a nők között. Az elmondottak mellett még ide sorolhatjuk Gizellát, Szent István feleségét vagy Juditot, Salamon király nejét, akik származásukra nézve ugyan nem voltak magyarok, de itt fejtették ki a tevékenységüket, tehát a magyar hagyomány részévé, alakítóivá váltak. Megemlíthetjük továbbá a német földre került Árpád-házi Szent Erzsébetet, a Katalóniába házasodó Árpád-házi Jolántát, ezeket a roppant karakterisztikus személyiségeket. Mindkettőről csodálattal emlékeznek meg az egykorú források. Jolánta például elkíserte a férjét a hadjáratokba, ott szülte meg gyermekét, közvetítette a hozzá fordulóknak gondjait-bajait az uralkodóhoz, elsimította a viszályokat és így tovább. Csupa jót hallunk róla. Mindezt otthonról hozta, azaz hazai neveltetésének a következménye. Ez a mentalitás minden bizonnyal az Árpádok családjában megvolt. A női szerep nyilván nem szűkült le arra, hogy a nőnek a tűzhely mellett a helye, vagy csak a gyerekevelésben van szerepe.

Az általad választott nagyasszony, a második temető 47-es számú sírja, a karosi temetőknél egyik leggazdagabb leletanyagát rejtette. Hogy az olvasó el tudja képzelni, kezdjük talán a ruházatával. Őt valószínűleg selyemkaftánban temették el, amelynek a szegélyét aranyozott, préselt, rombusz alakú ezüstveretek díszítettek. A kaftán elülső oldalára nagy, szintén aranyozott ezüstvereteket varrtak. Az ujjára ékköves aranygyűrűt, csuklójára ezüstkarperectet húztak. Vele temették, honfoglalómódra a lovát, azaz a temetési szertartás során megölték a lovat, lenyúzták a bőrét, amelyben benne maradt a négy lábszár és a koponya. Nagyon szép lószerszámdíszeket találtunk mellette.

A honfoglalás korában a gazdagabb nők és a gyerekek ugyanúgy megkapták a lovas temetkezést, mint a férfiak, ebben a tekintetben nincsen köztük különbség. De mindjárt pontosítom is magamat, mert mikor általánosságban beszélünk arról, hogy honfoglaláskor vagy honfoglalók, akkor tudnunk kell, ilyen tulajdonképpen nincs. A honfoglaláskori társadalomban a gazdaság, a hiedelemvilág, a temetkezési szokások rendkívül sok-

színűek, sokrétűek voltak, továbbá közösségenként, tájegységenként változhattak. Erdély területéről például mindeddig egyetlen lóval eltemetett női sír sem került elő. Nyilvánvalóan nem azért, mert nem volt lovuk, hanem azért, mert ennek valamilyen hiedelemvilág-beli oka lehetett. Egyelőre nem fejtettük meg az okát, de regisztráltuk a jelenséget.

Visszatérve a karosi női sírhoz, a hajfonatába mindkét oldalon egy-egy bőrszalagot fontak, azon mellmagasságban egy-egy aranyozott ezüstkorong függött, amely mitikus állatalakokat ábrázolt. Az időnek milyen rétegébe visz bennünk mindez? Tudnunk kell, hogy a finnugor népeknél ugyanúgy, mint a pusztaiaknál a nőt bizonyos szempontból tisztátalan lénynek tekintették. Különösen vonatkozott ez a havi vérzés időszakára, mikor el kellett vonulniuk különböző hajlékokra vagy szállásokra, nem volt szabad megérteniük a férfiak fegyvereit, vadászeszközeit, mert az a hitük szerint szerencsétlenséget hozott. Egyetlen testrészüket ismerték el olyannak, ami nem hoz szerencsétlenséget, ez a hajuk volt. A finnugor népekre jellemző, hogy a hajukat különösen ékesen feldíszítik. Ez valószínűleg több ezer éves, a honfoglalásig ismert szokás lehet. Egy kivételével eddig csak női sírokból ismerünk hajfonatkorongokat, amelyek esetenként növényi motívumokat ábrázolnak. Feltehetően a világfát, illetve életfát jelenítik meg, ami komoly szerepet játszott a hitvilágukban. Máskor mitikus állatokat körvonalaznak, amelyek meglehetősen problematikusak.

Nem is kísérleteznék vele, hogy megmondjam, csodaszarvasok vagy tártoslovak-e a karosi sírban találtak, mert annyira elvonttá váltak ezek az ábrák, hogy a lábaik például egy-egy palmettacsokorra lettek. Semmiképpen sem hasonlítanak bármilyen természetben fellelhető állatra. Valószínűleg ezek lehetnek azok a csodalények, amelyek a tártosokat, illetve viselőjüket, esetünkben a sírban nyugvó nagyasszonyt egyrészt óvták, védték, másrészt arra lehettek hivatottak, hogy a világfa különféle rétegei közé elszállítsák őket.

– *Ma már nem kockáztatnád meg, hogy a karosi nagyasszony hajfonatkorongja a csodaszarvasmondával összefüggésbe hozható, vagyis az eredetmonda megjelenik a vizuális közegben?*

– Kicsit óvatosabban fogalmaznék, mint ezelőtt tizenöt évvel. Azt mondanám: nem zárható ki.

– *Van egy mitikus-szagrális kör, amelynek a határait a néprajz jelöli ki. Ezen a szellemi horizonton belül kellene értelmezni a leleteket?*

– Az irány ezen a horizonton belül keresendő, jóllehet figyelembe kell vennünk, hogy nekünk nem maradt Kalevalánk, Kalevipoegünk, Edda-dalaink, Nart eposzunk. Népmeséink, krónikatöredékeink viszont vannak. Tökéletes megfeleltetésre azonban nincs mód. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a honfoglalók kerültek az ember- és állatábrázolást. Valószínűleg bajelhárító szerepe lehetett a karosi nagyasszony hajfonatkorongjának, két oldalról óvó-védő módon közrefogta életében. Még egy érdekesség megfigyelhető az ilyen hajfonatkorongoknál. Láthatóan nem egy időben készült a jobb és a bal oldali korong. A kidolgozásuk meglehetősen eltérő, kopásuk sem azonos. Egyik kollégám gondolt rá néprajzi párhuzamok alapján, hogy míg a hajadon lányok egy varkocsba fonták a hajukat, addig a férjes asszonyok kettőbe. A második korongot tehát akkor csinálhatták a számukra, mikor házasságra léptek. A teória nem igazolható teljességében, de figyelemre méltó elgondolás.

– *Mit lehet tudni a honfoglalás kori nők, mai szóval, társadalmi szerepéről? Felteszem, sem szingliket, sem bigott feministákat nem találunk ekkor tájt.*

– A nők korántsem játszottak olyan alárendelt szerepet ebben az időszakban, mint azt sokan hajlamosak feltételezni. A modern kor mondvacsinált problémái ismeretlenek voltak

[*Nemzet és hagyomány*]

számukra. Az élet rendje megszabta tevékenységüket. Megbecsült, néha kiemelkedő tagjai lehettek a közösségnek. Ezek az emberek, nagyjából három generáció alatt, több száz, netán több ezer kilométert tettek meg. Először elköltöztek Levédiából Etelközbe, azután Etelközből a Kárpát-medencébe. Gondoljunk bele, ha a mai viszonyaink között valakinek Püspökladányból Szombathelyre kell költöznie, akkor fel kell adnia a baráti körét, fel kell pakolnia gyakorlatilag mindenét, el kell szakadnia a rokonaitól, a szülei sírjától, amit évente egyszer látogat meg. Ráadásul teljesen új környezetbe kerül. Akkoriban az egész nép fölkerekedett több alkalommal, és odébb ment. Közben gyereket szültek, etették, ruházták őket, sőt, ezen túl ellátták a házi teendőket. Egy törzsfő vagy nemzetségfő felesége például ügyelt az élet száz apró-cseprő dolgára a vándorlás során, irányította, felügyelte az asszony-népet. Ez meglehetősen erőteljes karaktert igényelt.

Érdekes módon két határozottan eltérő női réteget, azaz sírtípus ismerünk a honfoglalás korából. Az egyikben díszes lószerszámot és egyszerű ruházatot találunk, a másikban éppen ellenkezőleg, díszes ruházatra, gazdag ékszerkészletre bukkanunk, míg teljesen dísztelen a lószerszáma. Nem tudjuk, hogy ennek mi az oka. Nincs területi elválás sem, nem mondhatjuk, hogy valamelyik nemzetségre jellemző, a másikra nem. Mindössze regisztrálni tudjuk a jelenséget. Van olyan vidék Koroncó környékén, ahol ötrozettás lószerszámos női sír is előbukkant, míg hasonló férfisírt nem találunk. Dienes István feltételezte, a honfoglalás korában létezhetett a többnejűség. Arra gondolt, hogy a magányos, gazdag női sírok vagy azok, amelyek mellett szegényebb mellékletű férfisírok vannak, azok egy-egy törzsfőnek vagy nemzetségfőnek második, harmadik asszonyai lehettek. Ők nem a férjeik szállásán éltek, hanem azok valamelyik távolabbi gazdaságán, ahol ők irányították az életet. Végül itt temették el őket szabadosaik, házi szolgálók között.

– *Megalapozott ez a teória?*

– Elképzelhető, hogy így történt. Nem elvetendő elmélet. Mikor az írott forrásokban megjelennek a nők, mindenesetre rendkívül erőteljes egyéniségekkel találkozunk.

S Z E M T Ő L S Z E M B E N A H O N S Z E R Z Ő K K E L

– *Lépjünk át a férfiak világába, nézzük meg a II/2-es számú, pompás vezéri sírt. Hol született a századok óta benne nyugvó ősmagyar vezér?*

– Véleményem szerint valahol a Kárpátoktól keletre, a Dnyeszter környékén, az Etelközben. Tehát ő bizonyosan honfoglaló. Élete virágában volt, amikor részese lehetett az új haza megszerzésének, majd az első kalandozó hadjáratoknak. Valószínűleg a rendkívül fontos, 907-es pozsonyi csatának szintén résztvevője volt. Erről majd később szólok néhány szót.

Előbb azonban lássuk, miről árulkodhatnak azok a tárgyak, amelyeket a sírjában találtunk. Természetesen mind a 450-et nem tudom sorra venni, néhányat azonban kiemelnék. Találtunk két arab ezüstpénzt, mégpedig dirhemet, amelyek Iszmail ibn-Ahmed szamanida emírnek a veretei. Ő volt az az emír, aki támadást indított az úzok ellen, az úzok a besenyők ellen, ami a 893-ban zajlott nagy sztyeppe mozgalmakat kiváltotta, majd végső lökésként elindította a magyar honfoglalást.

Maga a sírban fekvő harcos méltóságjelekkel rendkívül gazdagon ellátott férfi volt. Úgy gondolom, a nagyfejedelem katonai kíséretéhez tartozott. A karosi főnök valószínűleg seregvezér, fejedelmek belső embere, tanácsadója, mindenképpen az akkori dön-

téshozók egyike lehetett. Fegyveröve olyan méltóságjelvényekből állt, amelyek erre utalnak. Tarsolyt viselt.

– *A tarsolya, illetve tarsolylemeze számomra, őszintén szólva, csalódás volt. Díszesebbre számítottam.*

– Ebben az esetben nem a tarsoly díszítettsége, hanem megléte a döntő. Nem akárki kaphatott ilyen méltóságjelvényt. A már említett, sajnos elhunyt kitűnő régésszel, Dienes Istvánnal egyetértésben azt mondhatom, a fejedelmi család szolgálatában állók kitüntető jelvénye lehetett a tarsoly.

De van a sírban további érdekes lelet, mégpedig az úgynevezett készenléti íjtartó tegez. Ennek megtalálása számomra rendkívüli sikerélmény volt, hiszen ennek a tárgynak a létét a honfoglalás kori régiségek között nem ismerte a kutatás. Azt feltételezték a kutatók, hogy a szkíták letűnése és a kései nomád kunok feltűnése között nem használtak a sztyeppei népek olyan íjtartókat, amelyekben felajzott állapotban tartották az íjakat. Nos, a magyarok használtak ilyet, sőt ezeknek a legdíszesebbjei, száz-százötven verettel ékesítve, méltóságjelvények voltak, nem is akármilyenek. Ezeknek az íjtartóknak, amelyeket az öv bal oldalára csatolva viseltek, a közepén napszimbólum látható. A napszimbólum láttán persze az emberben felöltik, mit is írtak a muzulmán írók a 870-es évekre vonatkozóan a levédiai, etelközi magyarokról. Az olvashatjuk, hogy a magyaroknál kazár mintára meghonosodott a kettős fejedelemség intézménye. Tehát volt a szakrális fejedelem, a kündü, aki nem foglakozott az élet mindennapi dolgaival, de önmagában megtestesítette népe karizmáját. Továbbá volt a tényleges ügyintéző fejedelem, a gyula. A források beszámolnak róla, hogy mikor a kazár szakrális fejedelem kivonult, akkor előtte, póznára erősítve egy napkoronghoz hasonlatos tárgyat vittek. Ebből feltételeztem, hogy a magyarok nem csupán a kettős fejedelemség politikai intézményét, hanem annak szimbólumrendszerét is átvették. A magyar nagyfejedelem hatalmi jelképe a napkorong lehetett. A karosi vezér készenléti íjtartóján ugyancsak napszimbólumot látunk. Ebben az időben arról természetesen szó sem lehetett, hogy bárki bármit ötletszerűen magára aggasson, csak azt viselhetette, ami neki társadalmilag járt.

– *A divat szót törölhetjük.*

– Törölhetjük. Ha valakinek joga volt a nagyfejedelem hatalmi jelvényét viselni, az azt jelentette, ő a nagyfejedelem legfelső emberei közé tartozott. Nagyon érdekes, hogy a Bodrog-közben, a Felső-Tisza vidékén találjuk azokat a vezéri sírokat, amelyek a karosiakhoz hasonlóak, amelynek lakói napszimbólumos íjtartó tegez viseltek. *Ez azt jelentheti, hogy ott lehetett a X. században a magyar nagyfejedelmek hatalmi központja.* Itt telepítették le katonai kíséretüket.

– *Akadtt régész, aki úgy vélte, a nomádok övének, amelyből nincs a leletek között két tökéletesen egyforma, amelynek viselése a szabad férfit illethette meg a közösség teljes jogú tagjaként, már-már személyiségjelző szerepe volt. Voltak-e identitásavarai őseinknek?*

– Minden ősmagyar tudta magáról, hogy kicsoda. Meglehetősen erős kötöttségek között élték az életüket. Az általam említett probléma a modern kor gondja, eleink nem küszködtek vele. Van mit tanulnunk tőlük, nemcsak ebben, hanem szervezettségükből, közösségi összetartásukból is.

– *Merre járhatott a honfoglalás után ez a karosi vezér?*

– A honfoglalást követően nyilván részt vett az első kalandozó hadjáratokban, valamint nagy valószínűséggel a sorsdöntő pozsonyi csatában. A karosi temető, azon belül ennek a vezérnek a sírja meglehetősen egyedi, illetve beilleszthető azon Bodrog-közi és szabolcsi te-

[*Nemzet és hagyomány*]

metőknek a sorába, amelyek eltérnek a Kárpát-medence más típusú leleteitől. Előbbiekben, akárcsak a karosi temetőben, rendkívül magas, 50–60–65%-os a férfiak, még hozzá a nagyon erősen felfegyverzett és méltóságjelvényekkel igen gazdagon ellátott férfiak aránya. Ilyen közösség, természetes biológiai úton nem jön létre. Ez csak mesterséges szervezés útján alakulhat ki. Ez véleményem szerint azt jelenti, hogy ezek az emberek a korabeli magyar nagyfejedelmek katonai kíséretének a vezetői. A sírok őket, feleségeiket, gyermekeiket, háziszolgáikat, valamint státusuknál fogva nőtlen, kísérő harcosaikat foglalták magukban. Ilyen egységek egyébként a korabeli Európában a szlávoktól a vikingekig mindenütt kimutathatók.

Forduljunk azonban ismét a sírleletekhez. A karosi vezér kaftánjának szélére varrva 12 darab német pénzt találtunk. Valamennyi Gyermek Lajos keleti frank uralkodó 899 és 911 között vert érméje. Tudnunk kell, hogy a magyarok a honfoglalás után, az új status quót megpróbálták elismertetni a frank udvarral, amely erre nem mutatott hajlandóságot. Arra törekedtek, hogy a Dunántúlt, ami az avarok leverése óta a birtokukban volt, visszaszerzzék a magyaroktól. Erre több kísérletet tettek, ráadásul orvul megölték Kurszánt, aki valószínűleg a gyula méltóságát viselte, majd 907-ben egy nagy birodalmi sereget szerveztek. Regensburgból kiindulva a Duna két partján nyomult előre a szárazföldi had, közepén pedig egy flotta hajózott. A céljuk Pannónia visszaszerzése, a magyarság eltörlése volt. A végeredményt ismerjük, 907. július negyedik és hatodika között, Pozsony térségében, a magyarok elsöprő győzelmet arattak. Először a déli, aztán az északi hadseregcsoportot, végül a flottillát semmisítették meg. A birodalmi palotakáplántól hercegeken, püspökökön át számos birodalmi előkelőség maradt a csatatéren. A pozsonyi csatát követően közel másfélszáz évig idegen hadsereg nem tette Magyarországot földjére a lábát.

Nos, nem elképzelhetetlen, hogy ennek a csatának egyik résztvevője, talán irányítója volt az emlegetett karosi vezér, aki feltehetőleg harci trófeaként varratta föl a zsákmányolt Gyermek Lajos-pénzeket a kaftánjára. Azért merem nagyon halkán és nagyon óvatosan megkockáztatni ezt az elképzelést, hiszen bizonyítani valójában sohasem lehet, mert nagyon-nagyon ritkán kerülnek elő Gyermek Lajos-, általában német pénzek a honfoglalás kori sírokból. A karosin kívül összesen egy sírt ismerünk ugyanebből az időszakból, ahonnan pár darab előkerült. Ha egy főnök sírjában ruhájára varrva tizenkettőt találunk, annak valószínűleg van valamilyen jelentése.

– *Összefoglalhatom az elhangzottakat úgy, hogy mindez nem fantazmagória, hanem a tudományos alkotóképzelet eredménye.*

– Idáig talán eljuthatunk, bár hangsúlyozom, effektíve bizonyítani nem lehet. A körülmények, az illető társadalmi státusa, életkora, sírmellékletei, a korabeli események azonban megengedik ennek a lehetőségnek a feltételezését.

– *A karosi vezér arcmását ismerjük, Skultéty Gyula antropológus-szobrász rekonstruálta a kóponya alapján vonásait. Számomra elképesztő, hogy szinte szemtől szembe láthatjuk a honfoglalókat, jelesül a karosi vezért. Mit lehet róluk, majd a későbbi magyar vezetőkről, fejedelmekről tudni?*

– Az Árpádok mind katonai, mind politikai értelemben kivételesen tehetséges dinasztia tagjai voltak. Sajnos, katonailag a legkevésbé jeles képviselőjük, IV. Béla éppen a tatárjáráskor ült a trónon, ennek ellenére elmondható, hogy kitűnő hadvezéreknek bizonyultak. Az Árpádok képességeinek elemzése, a probléma messzire vezet. Többnyire azt szokták kérdezni ennek summájaként, hogy mi az oka annak, hogy a keletről jött népek közül csak a magyarok maradtak meg a Kárpát-medencében.

Nézzük hát, milyen kihívásoknak kellett megfelelniük őseinknek? A magyar kalandozó hadjáratok legdicsőbb szakasza a honfoglalást követő három évtizedre esett, amikor Észak-Itáliától a német területeken át Bizáncig több száz kilométeres sávban szövetségesként vagy békeválság fizetésével biztosították az uralkodók országaik nyugalmát a magyar kalandozókkal szemben. A kalandozásoknak azonban, mint köztudomású, vége szakadt. A katonai kudarcok után több lehetőség állt előttük. A magyar vezetők tehettek volna úgy, mint a hunok Attila idejében, vállalva a kétfrontos harcot Bizánccal és a keleti frankokkal, ami óhatatlanul a fölmorzsolódáshoz vezetett volna. Választhatták volna az avarok útját, akik a VII. század első harmadában bekövetkezett harctéri vereségeik nyomán erőteljes elzárkózó, bezárkózó politikát folytattak. Ez bizonyos belterjességhez, a belső viszonyok romlásához, miként a külső források mondják: zülléshez, hamis bírákhoz, korrupcióhoz, gyakorlatilag belső széteséshez vezetett. Ez sem volt járható út. Így a harmadik utat választották a magyarok fejedelmei, mégpedig azt, hogy *sajátosságaik, önállóságuk megtartásával be kell tagozódnia abba a környezetbe, ahol földrajzilag Magyarország fekszik*. Utóbbi nyilván nem lehetett konfliktusmentes.

Vannak halvány nyomai annak, hogy a X. század közepén két egymástól eltérő orientációt képviselő csoport lehetett a magyarságon belül. Az egyiket Bulcsú és köre képviselte. Ők erőltették azt, hogy az új kérdésekre régi típusú választ adjunk. Ha vereséget szenvedünk német földön, akkor még nagyobb sereggel kell odamenni, azután még nagyobb. Ez rövidlátó, kudarcra ítélt politika volt. Nem véletlen, hogy 955 után nemcsak Bulcsú, aki dicsőtelenül végezte, de Falicsi (Fajsz) nagyfejedelem is – ismeretlen körülmények között – eltűnt a történelem süllyesztőjében, majd az Árpádok másik ágából Taksony emelkedett fel.

Taksony alapvető reformokat hajtott végre. Lecserélte a régi típusú katonai kíséretet, fölszámolta a régi hatalmi központot. Újat keresett Fehérvár–Esztergom körzetében, új típusú katonai kíséretet szervezett, új fegyverekkel látta el ennek egy részét, hiszen világossá vált, hogy addigra a nomád harci taktikát, a cselből való megfutamodást, a lesből való támadást a szomszédok már kiismerték, védekezni tudtak ellene. A közelharcban, az ember-ember elleni küzdelemben viszont a magyar fokosok, szablyák nem voltak olyan hatékonyak, mint a kétélű kardok és döfőlándzsák. Ez az oka az új fegyverzet szükségességének.

Ebben az időszakban rendkívüli változások következnek be. A magam részéről itt látom a magyarság megmaradásának, megújuló képességének egyik döntő mozzanatát, mégpedig abban, hogy 955 után jól választottunk. Helyesen döntött az Árpádok Taksony vezette ága, amely a hatalmat a kezébe tudta venni. Ma még csak sejtjük, mert az írott források keveset árulnak el róla, bár régészeti leletekből mind karakterisztikusabban kezd kibontakozni, hogy a X. század közepétől a XI. század elejéig iszonyú nagy belső átszervezéseket hajtottak végre. Hatalmas áttelepítések voltak, temetőik sorának használata megszűnik, helyettük újakat nyitnak, vagy a régi temetőt egy máshonnan érkezett közösség veszi használatba. Csak halványan sejtjük, milyen elképesztő léptékű átszervezés zajlott le.

A POGÁNY ÁRPÁDOK HAGYATÉKA

– *Itt és ekkor kezdődik a magyar állam alapjainak lerakása?*

– Itt kezdődik az a szervezőmunka, ami lehetővé teszi, hogy a környező nagyhatalmak által sem megkérdőjelezhető módon önálló, keresztény királyságot alapítsunk, valamint önálló egyházat. Tehát nem alárendelve valamelyik birodalmi érsekségnek, hanem önálló, nemzeti egyházat. Ez a megmaradásunk egyik záloga volt.

[*Nemzet és hagyomány*]

– *Az imént szóba kerültek a fegyverek. Kérlek, mondj néhány mondatot a magyar íjról. Tényleg a kor csodafegyvere lehetett?*

– A kor egyik legtokéletesebb, mérnöki precizitású eszköze volt. Kicsit bánatos is vagyok amiatt, hogy ezeket a dolgainkat nem ismeri valós értékén a magyarság vagy a nagyvilág. Szomorúan nézem a különböző ismeretterjesztő csatornákat, műsorokat, a Spektrumot, a National Geographicot, a Viasat Historyt és hasonlókat, ahol csodákat regélnek például a normannok lovas és hajózási tudományáról meg az angol hosszú íjról. Nos, kérem szépen, ha valaki tudott lovagolni és nyilazni, az a pusztai nomád harcos volt. Erről egy büdös szó sem esik. A magyar lovas íjászok gyakorlatilag a Dunától az Ebro folyóig, az Atlanti óceántól Dániáig, Dél-Itáliáig mint a szélvész beszáguldották Európát, ami komoly katonai teljesítmény volt.

– *„Emlékezetek utatok kezdetére” című könyvedben, egyebek mellett, a bezdézi tarsoly-lemez görög keresztje, perzsa szírmurgjai, palmettás életfája kapcsán érdekes képet villantottál fel a bonfoglalók összetett hitvilágáról. Ma, az új tapasztalatok birtokában, miként látod a magyarság kultúráját, vallási megnyilvánulásait, őstiszteletét, táltosainak szerepét?*

– Úgy tűnik, társadalmilag, gazdaságilag, hiedelemvilág szempontjából meglehetősen sokszínűek voltak őseink. Ha a sírleletek összességét tekintjük, akkor bizonyos egységesség természetesen tapasztalható, karakterisztikusan elkülöníthetők a magyar leletek a környező népesség emlékeitől. Amennyiben azonban ennek részleteit vizsgáljuk, akkor kiderül, ez az egységesség sokszínű, számtalan variációt tartalmaz. Különböző csoportok, falvak hagyományai figyelemre méltó eltéréseket mutatnak.

A táltosokról, régészeti adatok alapján, szinte semmit sem tudunk. 170 év régészeti kutatása során egyetlen táltos-, illetőleg sámánsír sem került elő. A táltosok a sírleletek tanúsága szerint vagy nem válnak el viseletükben, hagyatékukban a többiektől, vagy valahová külön temették el őket. Régiségeink között sírokból előkerült, táltosokra utaló tárgyak nem maradtak fenn. Az olyan csont botvégek, mint a hajdúdorogi és szeghalmi leletek, amelyek madárfejben végződnek, valószínűleg egyszerű lovaglókorbácsoknak a nyélvégei. A táltosokról a *régészeti leletek* alapján ennél többet nem lehet mondani.

A magyar sámán- vagy táltosarisztokráciára vonatkozó nézeteket avar, illetőleg mongol párhuzamokból, azaz nem a magyarságra vonatkozó objektív tényekből alkották meg a történészek. Természetesen lennie kellett egy társadalmi rétegnek, amely a szertartásokat, temetéseket végezte. Táltosok tehát voltak, amennyiben nem lettek volna, annyiban a Magyar Királyság korai törvényei nem tiltják a szent köveknél, forrásoknál, fáknál való áldozást vagy a lóhúsevést. Táltosokkal ugyan nem, de tevékenységük nyomaival mindenképpen találkozunk az ásatások során. Itt vannak például a koponyatrepanációk. Ezeket a korabeli műtetteket a hajdani táltosok végezték, akik javasokként, gyógyító emberekként szintén működtek, mégpedig hallatlan szakértelemmel. A kardvágást, fejszecsapást, egyéb fejsérülést szenvedett megműtöttek évekkkel, évtizedekkel túléltek a gyógyító beavatkozásokat. Sámánok, illetve táltosok ugyanúgy lehetnek férfiak, mint nők. Valószínűleg összetett, sokrétű világgal van dolgunk, amelyben egyaránt megtaláljuk a mesemondókat, igriceket, a hősénekek szerzőit, akik egyes szám első személyben költött eposzokat adtak elő, amint ezt Szekfű László oklevelekben fennmaradt töredékekből kimutatta. Hősénekeink voltak, olyannyira, hogy Anonymus, a kiváló egyházi férfiú, bármennyire megvetette is ezeket, Gestájába beledolgozta őket.

– *Az említett trepanációk mellett ismerünk jelképes koponyalékeléseket is, mikor egy-egy kis csontdarabot kivéstek a koponyából, hogy a beteg elköborolt szabad lelke azon át visszatérhessen.*

A honfoglalók kettős lélekbitéről, a testlélek, valamint az árnyéklélek, az isz meglétéről vagy a koponyavarázslásról tanúskodik-e a régészet?

– Régészeti példákat ismerünk valódi és jelképes koponyatrepanációkra. Dienes István sorakoztat fel utóbbi mellett érveket, valamint Kustár Ágnes foglalkozott a témával. Varázslásra vannak másféle bizonyítékok is, tudjuk, hogy a temetés után, utólag leástak a sírba, levágták a halott koponyáját, majd mélyebbre helyezték. Máskor szintén utólag ástak be női sírba egy veretekkel díszített ruhát. Eredetileg valószínűleg nem tették bele, ezért álmukban megjelent a nagymama, reklamálta, miért nem temették a menyasszonyi ruháját mellé a kapzsi utódok. Aztán addig zaklatta őket vagy ő, vagy saját a lelkiismeretük, amíg ezt végre megtették.

– *Az őstisztelet, legyen szó pogány vagy keresztény elődről, a magyar gestairóknál, krónika-szerzőknél érezhető. Anonymus például kimondottan büszke pogány eleire. Tudták-e merre vannak a régi pogány sírkeretek, sírok?*

– Érdekes módon, az anonymusi helyeken vagy azok környékén előkerülnek jelentős honfoglalás kori sírok, temetőik, mint például Tarcal hegyén. Anonymus valamit hallhatott ezekről, az ő korában még meglévő hősénekekből. Általánosságban feltehető, hogy az utódok nemcsak ismerhették őseik sírját, hanem tiszteletben is tartották azokat. Mi több, valószínűleg nem pusztán tisztelték, hanem elkerülték őket, mert sosem lehet tudni, miféle ártó szellemek mászkálhatnak annak a környékén. Ennyiben az őstisztelet biztosan meglehetett náluk. Rendkívül ritkán fordul elő, hogy egy Árpád kori falu egy honfoglaláskori temetőre rátelepülne.

– *Az egykorú sírrelátások nem mondanak ellent az őstiszteletnek? Egyáltalán, honnan tudták, kit érdemes kirabolni. A sírjelekről?*

– Sírjelekre konkrét utalások nincsenek. Megközelítően mégis László Gyulának lehet igaza, aki úgy vélte, a sírjelek a hátramaradottaknak elárulták, ki nyugszik alatta. Utalhatott a nemére, korára, rangjára, azaz arra, hogy érdemes-e kirabolni. A karosi temetőben akadtam ilyen nyomokra. Az elsőként eltemetett vezérnek a sírját kirabolták, meggyőződés szerint nem a temető elhagyása után, hanem akkor, amikor a közösség még használta azt. Talán valami talizmánt vagy szerencsehozó tárgyat akartak kiemelni a sírből. Nem hiszem, hogy csupán az anyagi nyerészkedés lenne ennek a jelenségnek az oka.

– *Mi adta véleményed szerint az összetartozás érzését, illetőleg tudatát a magyarság számára?*

– A közös nyelv mellett valószínűleg a közös származástudat. A magyar nyelv meglehetősen idegen a környezetében, a Kárpát-medencében ugyanúgy, mint Európában. Másrészt viszont az etnikai hovatartozásnak abban az időben nem volt olyan jelentősége, mint amelyet napjainkban tulajdonítanak neki. Keresztény főpapok levelezése bizonyítja, hogy morva előkelők elfogadva a magyar fejedelmek fennhatóságát, betagozódtak a magyar társadalomba. Részt vettek harci vállalkozásaikban, pogány magyar módon nyírták a hajukat, borotválták a fejüket, magyar viseletet hordtak. Ettől kezdve régészetileg megkülönböztethetetlenek a honfoglalóktól. A lényeg az volt, hogy valaki a magyar fejedelem vagy később a Magyar Királyság alattvalójának vallotta-e magát.

A nomád magyarság vallási szempontból befogadó és türelmes volt. Nem kifogásolták, ha szomszéd házban vagy jurtában valaki az ősi pogány istenek helyett, a keresztények Istenéhez imádkozott. Hirtelen nem tudnék példát arra, hogy egy sztyeppe népi vallási hovatartozása miatt üldözött volna bárkit is. Ezért fogadták értetlenül az ezer tá-

[*Nemzet és hagyomány*]

ján megjelenő erőszakos keresztény térítést. A kizárólagosság igényét, a türelmetlenséget nem értették. A befogadás azonban megjelenik Szent István *Intelmeiben*, a jövevények pártolásában, aminek talán innen eredhet a gyökere.

D É L I B Á B É S R E A L I T Á S

– *Időről időre felelednek a hun–magyar azonossággal, illetve rokonsággal kapcsolatban elméletek. Beszélhetünk-e bármiféle rokonságról a hunok és a magyarok között, vagy kulturális hasonlóságról van szó legföljebb?*

– A hun–magyar rokonság „elméletét” a Nyugaton, valószínűleg Párizsban tanult egyházi férfiak hozták be a magyar krónikairódalomba, külföldi források alapján, amelyeknek nincs tudományos alapja. A hunok és a magyarok egyaránt az óriási sztyeppei térségnek a lakói voltak. Ez a térség Koreától az Al-Dunáig és Kárpát-medencéig terjedt. Természetesen találunk hasonló elemeket, akár külső, akár mentalitásbeli megjelenésben, az itt élő népek között a viseletben, a fegyverzetben, az életmódban, a hiedelemvilágban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy rokonok lettek volna.

Valamit tisztázzunk, amiről sokan el szoktak feledkezni: olyan, hogy hun vagy avar önmagában nem létezett. Létezett sok kis nemzetség meg néptöredék, amelyeket egy-egy aktuálpolitikai eseménysor kapcsán valamelyik megerősödő nemzetség a saját fennhatósága és uralma alá hajtott. Ebből született egy-egy birodalom. A pusztán a társadalom alapvető eleme azonban a nemzetség volt, amelyet valós, netán fiktív rokonsági szálak fűztek össze. Amikor tehát egy nemzetség vezető rétege jelentősen megerősödött, uralma alá hajtotta a szomszédos nemzetségeket, majd törzsszé szervezte őket, de a törzs már politikai fogalom. A törzsszövetség és birodalom pedig még inkább politikai fogalom, amely rendkívül rugalmas, rendkívül változékony. Ezért tapasztalható a pusztán, hogy üstökösként tűnnek fel, szinte a semmiből, óriási világbirodalmak – gondoljunk Dzsingisz kánéra –, majd ugyanígy hullanak alá. A birodalomban élő népek nem tűnnek el, mindössze a birodalom esik szét atomjaira, mígnem ötven vagy száz év múlva egy új nemzetség, teljesen más néven, részben ugyanazokat a népeket egy új, másik birodalomba szervezi. Így kell, véleményem szerint a szkíták, a hunok, az avarok, a magyarok rokonságát is szemlélni. Kulturális azonosságokat találunk, etnikai azonosságot azonban nem.

– *Napjainkban élénk az érdeklődés az ősmagyar, a pogány magyar múlt iránt. Szemmel láthatóan identitásképző, önazonosságmegerősítő szerepe van a régmúlt felé fordulásnak. Némelyek azonban megvető kézlegyintéssel intézik el a tudomány eredményeit, másrészt tagadhatatlan, egyik kollégád hangot adott ennek, hogy a sarlatánok érdekesek, míg számtalan régész, történész unalmas. Ráadásul – hozzá téve a magam tapasztalatát – számos rendíthetetlen vajjások úgy jelentkezik a fantazmagóriájával, mint „alternatív igazsággal”. Nyilván elképzelhető egy-egy jelenség eltérő magyarázata, de hol a határ igazság és vágykép, tudomány és áltudomány között?*

– A tudományt nem kell misztifikálni. Ez éppen olyan szakma, mint bármelyik másik a kenyérsütéstől az autózvezetésig, amelyiknek megvannak a mesterfogásai, a maga szabályai. A választóvonalat én itt húznám meg. Aki ezeket betartja, az kutató, aki nem tartja be, az nem kutató. A hun rokonságra vonatkoztatva látni kell, hogy nem lehet időben évek százain vagy ezreink, térben kilométerek ezreink vagy tízezeink egy laza lendülettel átszőkellni, bármiféle gondolatkíséret érdekében. Ha valaki ezt izgalmasnak ta-

lálja, lelke rajta, de az akkor olvasson inkább mesekönyvet. Amennyiben minőséget akar, annyiban akkor mondjuk Benedek Elek hun–magyar mondáit.

Az nyilvánvaló, hogy a mi munkánk bizonyos tekintetben mindig szürke marad az ábrándvilággal szemben, mert magára valamit adó kutató ragaszkodik a tényekhez. Van egy nagyon fontos dolog, amit úgy neveznek, forráskritika. A forráskritikát komolyan vevő kutató nem teheti meg azt, hogy a neki tetsző résztöredékeket tetszőlegesen sorrendbe állítva megfellelkezzen minden más adatról és tényről, amelyek annak ellentmondanak, hogy a saját teóriáját alátámaszthassa. Az ilyen figuráknak az egyik kedvenc fordulata újabban, hogy a hivatalos tudomány. Szeretném megkérdezni végre egy ilyen embertől, mit ért azon, hogy hivatalos tudomány. Az előbbiekből talán világos, hogy tudomány csak olyan létezik, ami a tények tiszteletén alapul. Azt viszont becsületesen meg kell mondani, mi az, ami megismerhető, valamint mi az, ami nem ismerhető meg, mert nincsen róla adat.

– *Arra célszó, hogy nem értelmezésbeli különbségekről van szó?*

– Konkrét példát mondok. Van egy nagyon kedves ismerősöm, aki fogorvos, Amerikában él. Imád a hun–magyar kérdéssel foglalkozni. Hatalmas energiát, komoly pénzeket öl abba, hogy utazgasson, össze-vissza olvasson és sajnos írjon is minderről. Lehetetlen meggyőzni a tévedéseiről, hogy teszem azt, az adatok ellentmondanak a teóriáinak, mivel erre egészen egyszerűen nem vevő. Végso elkeseredésben egyszer megkérdeztem tőle: mondd csak, ha én autodidakta módon elolvasnék ötven fogorvosi szakkönyvet, akkor te beülnél a székembe fogat fúratni? Azt válaszolta: nem. Mondtam, én szintén így vagyok a te történésszeddel.

Miért kellene beállni nekünk abba a sorba, amibe a románok a dákó–román kontinuitással vagy a szlovákok a soha nem létezett Nagy Morva Birodalommal, amikor nekünk megvan a magunk reális története? Minek sorolnánk be azok közé, akiket ezek a hölgyek és urak egyébként mérhetetlenül lenéznek.

Nem értem, miért kell a valóban meglevő, nagyon szép és értékes történelmünket sutba dobni, azután valami soha nem volt mesevilágot kreálnia helyette.

Úgy gondolom, rendkívül izgalmas és szerteágazó a múlt, a hajdani valóság. Teljesen fölösleges ehhez a fantázia világát, festett képeket hozzátenni. Számomra az okoz izgalmat, ha ennek a múltnak legalább egy apró szeletkáját ki tudom bontani, vagy segítséget tudok nyújtani ebben a kollégáknak. Személyes feladatommak, ha úgy tetszik küldetésemnek érzem, hogy a honfoglalás korának, az államalapítás idejének, az ekkor élt embereknek a valódi értékeit minél szélesebb körben megismertessük, mert a fejekben nincs rend. Nincs rend a határokon belül és nincs rend a határokon kívül sem. A valódi megismerésre törekvő kutatók nehéz helyzetben vannak. Az egyik tábor számára túl kevés, amit nyújtunk. Olykor már-már hazaárulás, ha nem származtatjuk egyenesen a suméroktól, a kusánoktól vagy az egyiptomiaktól a magyarokat, ami, valljuk be, elég eszemment szemléletet tükröz. De azt sem szabad elhallgatni, hogy a másik oldal számára – amit magamban csak úgy hívok: mucsai liberalizmus -, viszont túl sok az, amit mondunk. Úgy reagálnak bármilyen a nemzeti identitással, a nemzettudattal összefüggő kérdésre, mint huszárló a trombitaszóra. Rendkívül idegesek lesznek tőle, mert azonnal valamiféle elvadult nacionalizmust sejtenek mögötte. Ez legalább annyira káros, mint az előbbi vélekedés. Mi pedig itt vagyunk a kettő között, álló és kalapács közé szorulva, megpróbáljuk valamiképpen rangjához mérten művelni a tudományt. Nagyon elhamarkodott, nagyon elhibázott dolog azt képzelni, hogy a határainkon túl levő közösségek

[*Nemzet és hagyomány*]

nem keresik, nem kutatják, nem tisztelik a saját nemzeti identitásukat. Hazai liberális barátainknak azt tudnám üzeni, nézzenek körül Franciaországban, Angliában, Spanyolországban, Katalán- vagy Baszkföldön, hogy ott miként viszonyulnak a saját, nemzeti múltjukhoz. Mondok egy példát: úgy tudjuk, Julius Caesar korában a rómaiak meglehetősen gyorsan elbántak a gallokkal. Mi volt erre a XX. századi „válasz”? Megteremtették az *Asterix* című sorozatot, amely természetesen hamis, hiszen mindig a gallok győznek, de megtalálták a módját annak, hogy a dölyfös rómaiak fölé kerekedjenek. Vagy nézzük a vikingeket. Divat ma leírni, miszerint a X. században három véreskezű horda hadai sújtották Európát, jelesül az araboké, a vikingeké és a magyaroké. Az araboknak mostanra megbocsátottak, mert Szicíliában, Itáliában, Spanyolországban pompás épületeket hagytak maguk után, melyeket ájultan csodálnak a turisták, szép összegeket hagyva az idegenforgalomban. A vikingek meg, ugye, mégiscsak a mi kutyánk kölykei, akik amolyan vagány északi népséggé minősültek át. Ők a találékony, a vitéz, a csodás vikingek. Megemlékeznek ugyan arról, hogy agyonverték néhány ezer szerzetest, kifosztották a kolostorokat, letarolták szinte egész Nyugat-Európát, na, de micsoda hajózási tudományuk volt! Egyedül mi magyarok ragadtunk bele ebbe a véreskezű, anyagyilkos, gyerekefaló szerepbe. Sajnálatos módon mind a mai napig ezeknek a toposzoknak az alapján ítélnék meg bennünket. Azt gondolom, nekünk ezt a képet kell módosítanunk, a rólunk alkotott elképzeléseket helyes irányba terelnünk.

Leányfej

RÉVÉSZ LÁSZLÓ (1960) régész. A Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető docense. Kutatási területe a magyar honfoglalás és államalapítás kora. Legismertebb művei: *Emlékezzetek utatok kezdetére; A karosi honfoglalás kori temetők.*

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.